

Ш. Юсафзай , Е.М. Турганбаев ,

Н.К. Альджанова*

Назарбаев Университетінің Жоғары бизнес мектебі, Қазақстан, Астана қ.

*e-mail: nurlykhan.aljanova@nu.edu.kz

КӨЛЕҢКЕДЕГІ КӘСІПКЕРЛІК: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҮГЕДЕКТІК ПЕН КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ҚАБЫСУЫ

Бұл зерттеу мүгедектікті түсінудің әртүрлі тәсілдерін, соның ішінде медициналық және әлеуметтік модельдерді және олардың Қазақстандағы мүгедектерге деген көзқарасына әсерін зерттеуге бағытталған. Сондай-ақ елдегі мүгедектердің жағдайын, соның ішінде халықтың статистикасын, жұмыспен қамту деңгейін және білім алу мен инфрақұрылымға қол жеткізудегі кедергілерді талдайды. Зерттеудің мақсаты – Қазақстанның кәсіпкерлік экожүйесі контекстінде мүгедектік пен кәсіпкерліктің өзара байланысын талдау. Зерттеу әдістемесі аралас тәсілді қолдануды қамтиды: мүгедек кәсіпкерлер арасындағы сандық сауалнамалар және осы топпен жүргізілген сұхбаттар, нарративті талдау және құжаттарға шолуды қамтитын сапалы талдау. Негізгі тұжырымдар мүмкіндігі шектеулі жандардың кәсіпкерлікке қол жеткізуін қамтамасыз етудің маңыздылығын көрсетеді. Бұл кәсіпкерлік орталықтарының қызметтерін мүгедектердің қажеттіліктеріне қарай бейімдеуді білдіреді. Сонымен қатар, әртүрлі деңгейдегі білім беру мекемелері мүгедектер арасында кәсіпкерлік білімді арттыруға ықпал ете алады. Бұл топ үшін кәсіпкерлік курстарының және қаржылық қолдаудың болмауы мүгедектерге арналған дағдыларды дамыту, менторлық, қаржыландыру және іскерлік байланыстарды құруды қамтитын кешенді қолдаудың қажеттілігін көрсетеді. Сондай-ақ мүгедектерге арналған бизнес-сервистерді бейімдеу үшін мамандандырылған бағдарламалар әзірлеу және персоналды оқыту ұсынылады. Зерттеу мүгедектерді кәсіпкерлік мансапты таңдауға ынталандыру үшін кәсіпкерлік, мүгедектік және инклюзия саласындағы институттардың мүмкіндіктерін жақсартуға шақырады. Бұл Қазақстанда мүгедек кәсіпкерлердің табысты дамуын қамтамасыз ететін инклюзивті орта құруды және қолдауды талап етеді.

Түйін сөздер: мүгедектік, кәсіпкерлік, Қазақстан, инклюзия, жұмыспен қамту.

Sh. Yousafzai, Y. Turganbayev, N. Aljanova*

Graduate School of Business, Nazarbayev University, Kazakhstan, Astana

*e-mail: nurlykhan.aljanova@nu.edu.kz

Entrepreneurship concealed: exploring the intersection of disability and entrepreneurship in Kazakhstan

This research study focuses on exploring divergent perspectives on disability, particularly the impact of the medical and social models, and how these models shape the perception and treatment of disabled individuals in Kazakhstan. It also investigates the situation of people with disabilities in the country, analyzing population statistics, employment rates, and the barriers they face in accessing education and infrastructure. Additionally, the paper offers an analysis of Disability and Entrepreneurship within Kazakhstan's Entrepreneurial Ecosystem. The research methodology employed a mixed-method approach, combining quantitative surveys among disabled entrepreneurs with qualitative analysis involving document reviews and interviews of disabled entrepreneurs. Key findings underscore the necessity of ensuring access to mainstream entrepreneurship support for potential entrepreneurs with disabilities. It advocates for frontline staff in entrepreneurship support centers to be sensitive to the needs of entrepreneurs with disabilities (EWD), providing adapted support and services. Moreover, institutions of higher education, vocational training colleges, and schools can play a pivotal role in offering training and education to enhance entrepreneurial knowledge among people with disabilities (PWD). Highlighting the absence of PWD-focused entrepreneurship training courses and the inadequacy of financing support for EWD, the research emphasizes the need for integrated support packages that include skill development, mentoring, financial access, and networking opportunities. Dedicated mentoring and training services tailored for EWD, along with staff sensitivity training to adapt mainstream business services to their specific needs, are also recommended. Ultimately, the study advocates for enhancing institutional capabilities concerning entrepreneurship, disability, and inclusion to motivate

and inspire PWD towards pursuing entrepreneurial careers. This calls for a multifaceted approach to create an inclusive environment and support system that enables entrepreneurs with disabilities to thrive in Kazakhstan's entrepreneurial landscape.

Key words: Disability, Entrepreneurship, Kazakhstan, Inclusion, Employment.

Ш. Юсафзай, Е.М. Турганбаев, Н.К. Альджанова*

Высшая Школа Бизнеса Назарбаев Университета, Казахстан, г. Астана

*e-mail: nurlykhan.a.janova@nu.edu.kz

Теневое предпринимательство: исследование взаимосвязи инвалидности и предпринимательства в Казахстане

Это исследование направлено на изучение различных подходов к пониманию инвалидности, включая медицинскую и социальную модели, и их воздействие на отношение к людям с инвалидностью в Казахстане. Оно также анализирует положение людей с ограниченными возможностями в стране, включая статистику населения, уровень занятости и препятствия, с которыми они сталкиваются при получении образования и доступе к инфраструктуре. Кроме того, исследование рассматривает взаимосвязь инвалидности и предпринимательства в контексте предпринимательской экосистемы Казахстана. Методология исследования предполагает использование смешанного подхода: количественные опросы среди предпринимателей с инвалидностью и качественный анализ, включающий обзор документов и интервью с этой группой. Главные выводы подчеркивают важность обеспечения доступа потенциальных предпринимателей с инвалидностью к основной поддержке предпринимательства. Это подразумевает необходимость адаптации поддержки и услуг центров предпринимательства к потребностям людей с инвалидностью. Кроме того, образовательные учреждения разного уровня могут способствовать повышению предпринимательских знаний среди людей с инвалидностью. Отсутствие курсов по предпринимательству для этой группы и недостаток финансовой поддержки подчеркивают необходимость комплексной поддержки, включающей развитие навыков, менторство, финансирование и создание деловых связей. Также рекомендуется разработка специализированных программ и обучение персонала на адаптацию бизнес-сервисов для инвалидов. Исследование призывает к улучшению возможностей институтов в сфере предпринимательства, инвалидности и инклюзии, чтобы мотивировать людей с инвалидностью выбирать предпринимательскую карьеру. Это требует создания инклюзивной среды и поддержки, обеспечивающих успешное развитие предпринимателей с инвалидностью в Казахстане.

Ключевые слова: инвалидность, предпринимательство, Казахстан, инклюзия, занятость.

Кіріспе

2006 жылғы 13 желтоқсанда құрылған БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясы (МҚТУ) мүгедектердің құқықтарын жақсартуға ықпал етпесе де, мүгедектік мәселесін халықаралық деңгейге көтеру тұрғысынан адам құқықтары жөніндегі ең кең ауқымды келісімдердің бірі ретінде танылған. (Duell-Piening, 2017; Williams et al., 2018). Мүгедектер үшін еңбек және жұмыспен қамту мәселелерін қарастыратын МҚТУ-дың 27-бабы ең ықпалды бөлігіне жатады. Өйткені ол мүгедектердің ашық, инклюзивті және қолжетімді ортада табыс табу мүмкіндігін кеңейте отырып, олардың еркін болуына әрі қоғамның маңызды мүшелеріне айналуына жол ашады. Бұлардан бөлек, 27-бап мүгедектерге арналған өзін-өзі жұмыспен қамту, кәсіпкерлік және кооперативтерді дамыту мүмкіндіктерін ынталандыруға үндейді. Сонымен қатар, Тұрақты даму мақсаты (ТДМ) 8 тұрақты және инклюзивті экономикалық өсуді, нәтижелі

жұмыспен қамтуды және барлығына лайықты еңбекті қамтамасыз етуді ынталандырады.

1991 жылы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Қазақстан 2050 жылға қарай әлемнің ең дамыған 30 мемлекет қатарына қосылуға ынталы болып, өзін тәуелсіз республика деп жариялады. Қазақстан – МҚТУ-ға алғашқы болып қол қойған елдердің бірі. Сонысымен Қазақстан мүгедектерге қатысты халықаралық саясаттың негізгі принциптерін ұстануға ынталы екенін білдірді. МҚТУ-ға қол қойған мемлекеттер мүгедектер құқықтарының орындалуын қамтамасыз ету үшін бірқатар міндеттемелерді орындайды. 2015 жылдың қаңтарында Қазақстандағы басты партия «Нұр Отан» бастаған, мүгедектерге қолжетімдік пен теңдікті қамтамасыз етуді мақсат ететін мүгедек кәсіпкерлерге арналған «Кедергісіз келешек» бағдарламасын БҰҰ ратификациялады (The Astana Times, 2013).

Бұл зерттеу бұрынғы Кеңес Одағы кезеңіндегі тәжірибені пайдалана отырып, дамуға ұмтылатын Қазақстандағы мүгедектігі бар кәсіп-

керлердің (МБК) инклюзияға жетудегі барысы мен қиындықтары туралы баяндайды. Сондай-ақ ол елдегі МБК үшін инклюзивті ортаға дайындығына талдау жасайды. Берілген нарративтер мүгедек кәсіпкерлер беттесетін кедергілерге қарамастан, қазақстандық МБК өздерін кеңейтіп қана қоймай, кәсіпкерлік қызметінің артықшылықтарын қоғамға кеңінен тарататынын көрсетеді. Демек, мүгедектердің алдында тұрған кедергілер жалпы қоғамға тиімсіз екенін әрі тең құқылы инклюзивтік барша халықтың өсуі мен өркендеуіне оң ықпал ететінін көрсетеді.

Әдебиетерге шолу

1. Мүгедектік сөзінің анықтамасы

Мүгедектік туралы әдебиеттерде мүгедектік анықтамалары екі қарама-қайшы түсінікпен айқындалады. Мүгедектіктің медициналық моделі мүгедектікті жеке адамдармен және мүгедектігі жоқ адамдардың қолынан келетін адамдар сияқты олардың экономикаға ат салысу мүмкіндіктерін шектейтін кемістігімен байланыстырады (Oliver, 1996). Мысалы, тарихи тұрғыдан алғанда, кеңестік кезеңде мүгедектердің көпшілігі елеусіз қалды және қоғамға сіңістірілмеді, ал мүгедектердің қабілетсіздігі туралы стигма сақталды (Dunn and Dunn, 1989). Мүгедек балалар мен ересектер қоғамдық орындарда сирек көрінетін. Олар сыртқы әлеммен мүмкіндігінше аз байланыста болды, өйткені олар арнайы мектептерге немесе мекемелерге жіберілді не физикалық кедергілер олардың үйлерінен шығуына кедергі келтірді. Бірде Кеңестік Олимпиада өкілінен КСРО бірінші Паралимпиада ойындарына қатыса ма деп сұрағанда ол: «КСРО-да мүгедектер жоқ» деп айтқаны белгілі (Fefelov, 1986). «Мүгедектік» термині заңнамалық тұрғыда қабілетсіздікке және мүгедектік санатына жатқызылуына байланысты әлеуметтік төлемдер қатарынан табылатындардың арасында болғандықтан, КСРО үкіметінің мүгедектерге қатысты саясаты реинтеграция мен бейімделуге емес, көмекке бағытталған еді (McCagg and Siegelbaum, 1989).

Социалистік жүйе кезінде емдеу арқылы мүгедектіктің «алдын алуға» болады деген ортақ сенім болды. Медициналық үлгі мен қайырымдылық идеологиясынан кейін Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) елдерінің мүгедектерге қатысты заңнамасы, саясаты мен бағдарламалары қалыптасты. Мысалы, бүгінгі өзінде Қазақстанның ресми саясатында «мүгедек» термині мүгедектердің басқалармен тең дәрежеде қоғам өміріне толық және тиімді қатысу

мүмкіндігін шектейтін кедергілерді білдірмейді, оның орнына адам ағзасының физикалық бұзылыстарына (жарақат, ақаулар) қатысты теріс коннотациялары бар медициналық терминдерді қолдануға баса назар аударылады. Мұндай менталитет қадір-қасиетті төмендетеді және инклюзивті, әділ және адам құқықтарына негізделген көзқарасқа емес, мүгедектерге қатысты «қайырымдылық» көзқарасқа әкеледі.

Мүгедектіктің әлеуметтік модельдің медициналық модельден айырмашылығы медициналық көзқарас мүгедектікті жеке адамның немесе сол адамның кемістігінен гөрі қоғам нәтижесі деп қарастырады (Oliver and Barnes, 2006). Бұл көзқарасқа сәйкес, кемістігі бар адамдарды қоғамға қосу жауапкершілігін қоғам орындай алмай, оларды мүмкіндігі шектеулілерге айналдырған. Оливердің айтуынша (1996: 33): «...мүгедектік – бұл жеке немқұрайлылықтан институционалдық кемсітушілікке дейін, қол жетпейтін ғимараттардан жарамсыз көлік жүйелеріне дейін, оқшауланған білім беруден жұмыстан шеттетілуге дейінгі және т.б. мүгедектерге шектеу қоятын барлық нәрселер».

Медициналық және әлеуметтік ғылыми көзқарастардың негізгі айырмашылығы – мүгедектікті жеке тұлғаның ішкі не сыртқы ортаның әсерінен болуына қарай анықтайтынында. Медициналық модель мүгедектікті жеке тұлғаның экономикадағы қарапайым қызметтерге қатысуына кедергі келтіретін кемістік сияқты ішкі факторлардың нәтижесі деп сипаттайды. Ал әлеуметтік модель болса, мүгедектікті мүгедек адамның әлеуметтік және экономикалық әлеу-ауқатына жауап беретін қоғам сияқты сыртқы факторлардың нәтижесінен пайда болады деп түсіндіреді. Мысалы, олар белгілі бір кемістіктері бар жеке тұлғаларды қосуға кедергі ететін қоғамдағы кемшіліктер, қоғамдағы мүгедектерге қатысты теріс көзқарастар, кемістігі барларды қоғамнан шеттету және мүгедектігі барлардың экономикаға қосылуына ықпал етпейтін саясат сияқты факторлармен мүгедектікті байланыстырады.

2. Қазақстандағы мүгедектердің жағдайы

Қазақстанда халықтың шамамен 4%-ы (696 464 адам) мүгедектер ретінде тіркелген, оның 56 %-ы ерлер және 94 000-ы 18 жасқа дейінгі балалар (Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті; www.inva.gov.kz). КСРО-ның мүгедектерді жіктеу жүйесіне сәйкес, Қазақстан мүгедектерді кемістіктің асқыну дәрежесіне қарай жіктейді (Phillips, 2009). Қазақстанда мүгедектік статистикасы үш

санат бойынша жүзеге асырылады: жасына қарай (16 жасқа дейінгі мүгедек балалар, бала кезінен мүгедектер, 16-18 жас аралығындағы мүгедек балалар және мүгедек ересектер), жынысына қарай (ерлер мен әйелдер) және тұрғылықты жеріне қарай (қалалық және ауылдық). Бұл тәжірибе Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының «Қызмет ету, мүгедектік және денсаулық» халықаралық классификациясының (ҚЕМД) қағидаттарына сәйкес келмейді. Ол бойынша жұмысқа қабілеттік және мүгедектік адамның жеке денсаулық жағдайының қоршаған ортамен және контекстік факторлармен өзара динамикалық әрекеттесуі ретінде түсіндіріледі (ДДҮ, 2021). БҰҰ Конвенциясының 1-бабына сәйкес мүгедектер ретінде басқалармен бір деңгейде қоғамға толық және тиімді араласуда кедергілермен беттесуі мүмкін әртүрлі көпке созылған физикалық, психикалық, интеллектуалдық немесе сенсорлық кемістіктері бар адамдар деп түсіндіріледі (UNCRDP, 2006). МҚТУ-дағы «мүгедек» және «мүгедектік» анықтамалары мен Қазақстанның мүгедектердің құқықтарын қорғау туралы заңының арасындағы айырмашылық мүгедектерді қабылдау мен мүгедектікке көзқарастың тұжырымдамалық айырмашылығын көрсетеді.

Мүгедектігі бар адамдар қоғамның қалған бөлігінен, соның ішінде еңбек нарығы тарапынан қысымға ұшырағанын және шеттетілгенін сезінеді. Қазақстанның Еңбек министрлігінің мәліметі бойынша, 2018 жылы әртүрлі дәрежедегі мүгедектігі бар 1609 университет түлектерінің көпшілігі жұмыс табуда қиындықтарға тап болған (БҰҰДБ, 2021). Қазақстанда мүгедектердің шамамен 2,5 пайызы еңбекке қабілетті жастағы адамдар, бірақ олардың тек төрттен бір бөлігі ғана жұмыспен қамтылған, ал мүгедектердің көпшілігі тұрақты жалақысы жоқ не әлеуметтік қорғалмаған уақытша жұмыс орындарында жұмыс істейді (БҰҰДБ, 2021). Бұл сандар 2020 жылы мүгедектердің 17,9%-ы жұмыспен қамтылған (DOL, 2021) АҚШ-тағы көрсеткіштермен салыстыруға келгенімен, олар ЭЫДҮ елдеріндегі орташа көрсеткіштен айтарлықтай төмен. Онда бұл көрсеткіш 40% не одан да көп. Өнеркәсіптік дамыған елдерде еңбекке қабілетті жастағы мүгедектердің 50-70%-ы жұмыспен қамтылған (БҰҰ, 2021).

Мүгедектердің арасында жұмыссыздық деңгейінің жоғары болуының себептерін жұмыссыз болуға деген жеке таңдаумен де, әлеуметтік және экономикалық кедергілермен және стигматизациямен де байланыстыруға болады. Бұл өз кезегінде өз-өзіне құрметтің төмен болуына

өкеледі (Ashley and Graf, 2018; Link and Phelan, 2001). Мүгедектер тек кемісітігімен байланысты қиындықтармен кездесіп қоймай, жұмыс істейтін ортадағы өзге де қиындықтарға тап болады. Мысалы, Қазақстандағы нысандардың 80%-ға жуығы мүгедектер үшін қолжетімсіз, ал 20%-ы тек ішінара қолжетімді деп санауға келеді (CABAR, 2021). «Самұрық-Қазына ұлттық әлауқат қоры» акционерлік қоғамының әлеуметтік жобаларды дамыту қорының ресми өкілі Мирас Іргебаевтың айтуынша: «Мүмкіндігі шектеулі адамдар көбінесе жағдайларға тәуелді. Пандустардың, лифттердің, сурдоаудармашылардың және басқа да қажетті жағдайлардың жоқтығынан көптеген адамдар қоғамнан оқшауланып, жабық өмір сүруге мәжбүр болады. Бірақ олардың әлеуеті бірдей, көпшілігі жұмыс істеп, қаржылық жағынан еркін болғысы келеді». (CABAR, 2021 келтірілген).

Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстандағы инфрақұрылымның қолжетімділігі қолайсыз екенін мойындады:

«Біз тіпті қолжетімдік талаптарын сақтамағаны үшін әкімшілік жауапкершілікті енгіздік, бірақ барлық жерде қолданыстағы стандарттар әлі де бұзылып жатыр. Іс жүзінде қозғалу мүмкіндігі шектеулі адамдардың кез келген нысанға жетіп, ішін аралауды айтпағанда, үйінен шығып, өз бетімен далаға шығуға да мүмкіндігі бола бермейді. Бұл қатерлі де, көндіруге болмайтын жағдайды тез арада өзгерту керек». (2021 жылғы 25 ақпандағы Ұлттық Қоғамдық сенім кеңесінің бесінші отырысы; CABAR, 2021 жылғы сілтеме бойынша)

Зерттеу әдістемесі

Бұл зерттеуде Қазақстандағы мүмкіндігі шектеулі жандар арасында кәсіпкерлік туралы ақпарат жинау үшін аралас әдіс қолданылды. Сандық деректер Қазақстанның түрлі өңірлерінде мүмкіндігі шектеулі кәсіпкерлер арасында таратылатын сауалнамалар арқылы жиналды. Сауалнамалар олардың кәсіпкерлік қызметіне, проблемалармен бетпе-бет келуіне және үкіметтік саясат пен қолдау бағдарламаларының әсеріне қатысты мәселелерді қамтыды. Сапалы деректер мүмкіндігі шектеулі кәсіпкерлермен, соның ішінде Біржан Қожақов пен Абылайхан Асылбаймен терең сұхбат жүргізу арқылы алынды, олардың нарративтері мақалада келтірілген. Сұхбат олардың жеке тәжірибесін, мотивациясын және олардың кәсіпкерлік жолындағы әлеуметтік және саяси факторлардың рөлін зерттеді.

Деректерді бастапқы жинаудан басқа, Қазақстандағы мүмкіндігі шектеулі жандар үшін кәсіпкерліктің құқықтық және саяси негізіне талдау жүргізілді. Бұл талдау Қазақстан Республикасының Салық кодексін, Мемлекеттік сатып алу туралы заңды және 2021-2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жобаны қоса алғанда, тиісті заңдарды, реттеулерді және үкіметтік бастамаларды қарауды қамтыды.

Сауалнамалардың сандық деректері жауаптардағы тенденциялар мен заңдылықтарды анықтау үшін сипаттамалық статистика әдістерін қолдану арқылы талданды. Сұхбаттардан алынған сапалы деректер мүмкіндігі шектеулі кәсіпкерлердің мәселелеріне, мотивациясына және тәжірибесіне қатысты негізгі қорытындыларды анықтау үшін тақырыптық түрде талданды. Саясатты талдау Үкіметтің бастамалары мен қолдау тетіктерін түсіну үшін тиісті заңдар мен саяси құжаттарға жан-жақты шолу мен синтездеуді қамтыды. Деректердің екі көзінен алынған нәтижелер Қазақстандағы мүмкіндігі шектеулі жандар үшін кәсіпкерлікпен байланысты жағдайға және осы тұрғыда саяси және әлеуметтік факторлардың рөліне жан-жақты шолу жасау үшін интеграцияланды.

Бұл аралас әдіс қазіргі тенденциялар туралы сандық қорытындыларды да, жеке көзқарастар мен тәжірибе беретін сапалы нарративтерді де қамти отырып, Қазақстандағы мүмкіндігі шектеулі жандар үшін кәсіпкерлік орта туралы тұтас (холистикалық) түсінік алуға мүмкіндік берді. Сауалнамалардан, сұхбаттардан және саясатты талдаудан алынған деректердің триангуляциясы осы мақалада келтірілген қорытындылар мен ұсыныстардың берік негізін қамтамасыз етті.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

3. Қазақстандағы кәсіпкерлік экожүйе контекстіндегі мүгедектік пен кәсіпкерлік

«Экономикалық панацеяға» (Anderson et al., 2009) жатқызылатын кәсіпкерлік салауатты экономиканың өсуі мен дамуының қозғалтқышы ретінде қарастырылады (Swedberg, 2000). Мүгедектердің шектеулі кәсіптік мүмкіндіктеріне қарсы тұру жолдарының бірі – кәсіпкерлік (Pagan-Rodríguez, 2012). Кәсіпкерлік мүгедектер үшін табыс пен байлықтың маңызды көзі бола алады, бұл оларға өзін-өзі асырауларына және қолдауына мүмкіндік беріп, оларды экономикалық прогрестің өз-өзін қамтамасыз ететін, өнім беретін бөлігіне айналдырады (Anderson and

Galloway, 2012; Baldrige and Neubaum, 2008; Harris, Renko and Caldwell, 2013; 2014). Кәсіпкерлік мүгедектікпен байланысты талаптарды орындау және икемді жұмыс кестесі (Jones and Latreille, 2011; Schur, 2003), елеулі еркіндік, таңдау мүмкіндітерін, өз-өзіне деген құрметтің өсуін (Anderson and Galloway, 2012; Larsson, 2006; Lorenzo et al., 2007) және жұмысқа көбірек көңілі толуы (Pagan-Rodríguez, 2009) сияқты артықшылықтарды да ұсынады. Соған қарамастан, зерттеулер мүгедектердің ақпараттық, қаржылық, институционалдық, білім алу, іскерлік және бизнес бастауларына әлеуметтік қолдау көрсету сияқты негізгі ресурстарға қол жеткізуде үлкен қиындықтарға кезігетінін көрсетеді. Өйткені үкіметтік қаржылық бөлімдерде ынталандырудың болмауы (Hwang and Roulstone, 2015; Renko et al., 2016; Van Rampelberg, 2018), кәсіптік оңалту бойынша кеңесшілер тарапынан қолдаудың жоқтығы (Ashley and Graf, 2017; Halabisky, 2014), салынған бизнес кәсіпорнының мүгедектерге қолжетімсіздігі (Vick and Lightman, 2010), жабдықтаулардың, тұтынушылардың, қаржылық және ресми мекемелердің тарапынан кемсітушілік себебінен (Jones and Latreille, 2011; Pagan-Rodríguez, 2009) мүгедектерге арналған кәсіпкерлік қызмет пен бастамалар әлі де басқалардан артта қалуда. Сондықтан кәсіпкерлік өзін-өзі қамтамасыз етуге, қауіпсіздікке және мүгедектерге күш берудің жолы болуы мүмкін болса да (Harris et al., 2014), мүгедектер арасындағы кәсіпкерліктің деңгейі әлі де төмен.

Кәсіпкерлік және мүгедектік зерттеулерін байланыстыратын кәсіпкерлік экожүйе (КЭ) – қоршаған ортаның кәсіпкерлік белсенділігін өлшеуге арналған үлгі. Isenberg (2011) және Дүниежүзілік экономикалық форум (ДЭФ, 2013) КЭ алты факторды құрайтынын анықтайды: саясатты ыңғайлау, қолайлы мәдениет, қаржының қолжетімдігі, адам капиталын игеру және дамыту, нарықтық мүмкіндіктер мен қолжетімділік, институционалдық және инфрақұрылымдық қолдау (1-сурет). КЭ әрбір адамның мүмкіндіктерге және қолдауға қол жеткізу мүмкіндігі бірдей және дамып-жетілуге әділ әрі тендей деген түсінікпен кәсіпкерлікке шектеу қою керек және осындай талаптарға рұқсат беру қажет деген әлеуметтік құрылымды ұсынады. Дегенмен қол жеткізу деген сөздің мағынасы контекстке қарай өзгеріп отырады. Әсіресе мүгедек емес әріптестерге қарағанда мүгедек жандар ресурстарға қол жеткізуде көбірек кедергілерге тап болады. Мұндай экожүйе мүгедек емес кәсіпкерлерге қолдау көрсетуі мүмкін болғанымен, аталған ұстаным

мен ондағы жеке бағыттардың мүгедектер үшін қаншалықты жарамды екенін, сондай-ақ мүгедек кәсіпкерлік қызметке кедергі келтіретін тетіктер туралы тереңірек түсінік қалыптастыруға мүмкіндік ашады. Мысалы, мүгедектердің өміршең кәсіпкерлік идеялары не өз бизнесін бастау ниеті болса да, идеяны сынақтан өткізіп көру және оны жүзеге асыру құралдары көбіне қол жетімді бола бермейді (Shaheen, 2010).

1-сурет – Кәсіпкерлік экожүйе
Ескерле: Isenberg (2011) дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған.

Мүмкіндігі шектеулі кәсіпкерлердің өмірін Қазақстандағы КЭ мәнмәтінінде сипаттау үшін екі қазақстандық МК-ден сұхбат алынды. Бұл нарративтер Курсив.kz сайтында Лонкинаның (2021) жарияланған сұхбаты мен Рузматованың (2017) informbuго.kz сайтындағы мақаласының негізінде жазылған.

1-нарратив: Біржан Құжақов, Орал қаласы, Қазақстан.

2001 жылдың ақпан айында 30 жастағы Біржан -40 градус суықта Оралдағы жол полициясы кезекшілігінде болғанда электр жарығы сөніп, жалғыз жылу көзі де өшіп, соның себебінен аяғынан айырылып қалған. Жұмыс орнын тастап кете алмағандықтан, жаңа ауысымға келетіндерді күтуге мәжбүр болған. Аяздың себебінен аяғынан айрылғанымен, бойындағы үмітін, бағылдығын, табандылығын жоғалтпаған. Біржан этникалық қазақ үлгісінде жиһаздар мен үй декорацияларын шығаратын «Ғибадат» фирмасының негізін қалаушысы. Оның компаниясы

Даун синдромы және церебральды сал ауруы бар балаларға арналған медициналық тіректерді де шығарады. Бұл нарратив Біржанның қоғамға, бизнеске және Қазақстандағы мүгедектерге қосқан елеулі үлесін көрсетеді. Біржанның бастан кешкені – мүгедектер жүргізетін кәсіпкерлік тек экономикалық тұрғыдан ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік тұрғыдан да үлес қосатын, «ортақ құндылықтар» тудыратын фактор екенінің айқын дәлелі (Porter and Kramer, 2011). Мүгедек кәсіпкерлер үшін әлеуметтік құндылық дегеніміз қажеттіліктері қанағаттандырылмаған халықтың көп бөлігіне жауап ретінде іскерлік белсенділік есебінен жасалатын жеке және ұжымдық әл-ауқаттың жақсаруы (Austin et al., 2006).

Сұхбатта Біржан бірнеше жыл бұрын мүгедектерге жұмыс табу мүмкін емес болғанын атап өтті. Бірақ қазір жаңа заң қабылданғалы бері әрбір ұйым мүгедектерді жұмысқа алуға міндетті. Біржан: «Бұл заң шықпай тұрып-ақ мүгедектерді жұмысқа алатынмын. Мүгедектердің жұмыссыз күн көруі қиын екенін жақсы білемін», – дейді. Қазір Біржанның қол астында 35 адам жұмыс істейді, оның 21-і мүгедек.

Ол бизнес өнімдерінің көмегімен мүгедектерге қызмет етіп жатқанына дән риза: «ДЦП-мен ауыратын баланың анасын кездестіріп қалғанымда бұндай балаға отырып-тұруына көмектесетін вертикализатор деп аталатын тұрақты жақтау қажет екенін білдім».

Сыртқы қаржының қолжетімсіздігі – МК үшін негізгі кедергі. Біржан басқа МК сияқты бизнесін қаржыландыруда мүгедек емес әріптестеріне қарағанда көбірек қиындықтарға тап болды. Кепілдіктің жоқтығы, несие беру тәжірибесіндегі кемсітушілік және олардың бизнесін төмен санау сияқты кедергілер Біржанның алдынан шығатын кедергілердің кейбірі ғана. Бұл қиындықтар қоғамдағы мүгедектік туралы қалыптасқан түсінікке байланысты. Қоғамда мүгедектік ақыл-ойдың қабілетсіздігі, сондықтан мүгедектер өмірде қандай да бір өнімді әрекетті орындауға қабілетсіз деген ой бар. Біржанның айтуынша: «Қаржылық көмексіз бизнесті бастап, көтерілу оңай іс емес. Осы уақыттың ішінде мен «Даму» қорының грантынан басқа мемлекеттен ешқандай көмек көрмедім, оған бизнесіме керек лазерлік аппарат сатып алдым. Мен сияқты МК-лер коммерциялық банктердің қаржылық несиелеріне сенім арта алмайды, өйткені олар мүгедектерге несие беруден бас тартады, себебі сот кез келген дауда коммерциялық банкке емес, мүгедекке қолдау жасайды».

COVID-19 пандемиясы оның бизнесіне қатты соққы болды, сондықтан ол кейбір қызметкерлерін жұмыстан шығаруға мәжбүр болды. 2021 жылдың көктемінде ол мектепке жиһаз жасау өтінімін жеңіп алды, бірақ күтпеген жерден материалдардың бәрі 50%-ға өсіп кетті. Сондықтан ол тапсырысты орындаудан еш пайда көре алмады. Бірақ ол еңсесін түсірмеді: «Бизнесімді қайта көтеріп, өндірілетін тауарлар түрін көбейтемін. Егер мен сияқты мүгедектер бизнесіне несие ала алғанда тамаша болар еді, бірақ Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі кәсіпкерлер үшін жеңілдіктер жоқ екеніне көзім жетті. Аяғыңыз жоқ болса да, сау адам сияқты жұмыс істеуіңіз керек, өйткені тұтынушыға нәтиже керек. Мен ешқандай жеңілдіксіз жұмыс істеуге қарсы емеспін, бірақ қосымша кедергілердің болуына да қарсымын, Қазақстанда мүгедектер көп кедергілерге жолығады.

2-нарратив: Абылайхан Асылбай, Семей қаласы, Қазақстан

1997 жылы Абылайхан Асылбай Семей қаласында құрылыс кранының себебінен болған апат салдарынан ауыр жарақат алып, 1-ші топтағы мүгедектік алды. Дәрігердің теріс шешіміне қарамастан, Абылайхан ешқашан мүгедектер арбасын пайдаланбайтынына сенімді болды. Сауықтыру кезінде ол болашақ кәсібі туралы ойлап жүргенде қазақтың атақты дәстүрлі қолөнер шебері Дәркембай Шокпаров туралы хабарды көріп қалды. Кейінгі бірнеше жыл бойы Абылайхан ұстадан сабақ алады. Одан кейін сүйектен, былғарыдан, ағаштан, металдан садақ ату жабдықтары мен зергерлік бұйымдар жасай бастады. Келесі 20 жылда шеберлігін шыңдағаны сонша, оның жұмысы 2017 Astana Expo көрмесіне қойылды.

Абылайхан мүгедектігіне қарамастан, кәсіпкерлік арқылы отбасын қаржылай асырап қана қоймай, барша мүмкіндігі шектеулі қазақстандықтардың құқықтары үшін күресе алатынын көрсетті. Абылайхан: «Елімізде мүгедек жанның бизнесте де, күнделікті өмірде де жарып шығуы өте қиын. Алматы, Астана сынды үлкен қалаларда мүгедектерге құрмет көрсетілсе, басқа аймақтарда олар мүлде ұмытылған».

Абылайхан – Қазақстандағы мүгедектердің өмір сүру деңгейін көтерудің табанды жақтаушысы. Ол өз күшімен жергілікті мектеп-интернаттағы есту қабілеті бұзылған балаларға маңызды дағдыларды үйретуде: «Бізді ешқандай кездесуге шақырымайды, еш көмек көрсетпейді. Көптен бері үлкен шеберхана ашып, өзім сияқты мүгедектерге, үйде отырмай, қоғамға пайдасын тигізетін жандарға сабақ беруді армандадым.

Көмек болмаса, бұны істеу қолымнан келмейді. Әкімдікке де, депутаттарға да жүгіндім, бірақ одан пайда жоқ. Олар тек уәде беруді біледі, бірақ еш нәрсе істемейді», – дейді.

3.1. КЭ-дегі әлеуметтік қолдау және мәдени факторлар

Қолайлы КЭ мүгедектерді кәсіпкерлік арқылы қаржылық тәуелсіз болуға ынталандыру үшін өте маңызды. Абылайхан мен Біржанның оқиғаларынан көрініп тұрғандай, мүгедектерге қолдау берудегі маңызды фактор олардың әлеуметтік қолдау экожүйесімен байланысты. Бұл дегеніміз отбасының, достарының және кәсіби байланыстарының мүгедектер туралы мүгедектік тұрғысынан емес, мүмкіндіктері туралы ойлауға ынталандыру. Отбасы, достары және кәсіби ортасынан бөлек оларды кәсіпкерлікке қатыстыруға итермелейтін тағы бір фактор – олардың мәдени экожүйесі.

Қолжетімдік жөніндегі сарапшы және «Қолжетімді Қазақстан жобасы» атты баяндаманың қосалқы авторы Александра Шаронова атап өткендей, қазақстандық қоғамның мүгедектікке деген көзқарасы өзгеруде: «Бүгінде қоғам мүгедектік медициналық емес, әлеуметтік мәселе екенін түсінеді. Мүмкіндігі шектеулі жандарға ешқандай кедергі болмаса, олар қоғамдық орындарда өз бетінше жүріп-тұрып, ақпарат алып, қалағанын жасай алар еді» (CABAR, 2021).

Сол сияқты Қазақстан мүгедектер конфедерациясының сарапшысы Жадырасын Сәдуақасов: «Әлі есімде, жұмысқа баратын кезде алдымда мүгедектер арбасымен көтерілуім керек алты баспалдақ тұратын, маған көмектесуге ешкім құлық танытпайтын. Аға буын өкілдері бізден бойын тартып тұратын болса, жас ұрпақ басқаша. Олар көмек беруден қорықпайды. Жағдай өзгере бастады, қарапайым халықтың мүгедектерге деген көзқарасы жақсара бастады» (Witte, 2017 жылы келтірілген).

2008 жылы Қазақстан қоғамында белсенді рөл атқарып жүрген Қазақстан мүгедектер конфедерациясының президенті Жанат Омарбекова мүгедектерді марапаттау мақсатында жыл сайынғы халықаралық «Жан Шуақ» сыйлығын беру бастамасын көтерді. Адамдардың мүгедектерге деген көзқарасын өзгертудегі өз ұйымының рөлін сипаттай отырып, Жанат былай дейді: «Адамдардың көзқарасы ақырындап өзгеріп жатыр. Бүгінде Қазақстанда мүгедектер белсенді әлеуметтік өмір сүріп, мүгедектердің қоғамдағы жағдайына қатысты заңнамаға түзетулер енгізу туралы келіссөздер сияқты іс-шараларға қатысуда. Дегенмен, біз тек алғашқы қадамдарды

жасап жатырмыз, жағдайды толығымен өзгертік деп әлі де айта алмаймыз. Қазақстанның мүгедек халқы тәуелсіздік алғалы бері көлеңкеден шыға бастады. Менің ойымша, бұл халық бізді бұқаралық ақпарат құралдары арқылы көретінімен байланысты болса керек» (Witte, 2017 жылы келтірілген).

«Шырақ» мүгедек әйелдер қауымдастығының жетекшісі Ләззат Қалтаева инфрақұрылымда да көзқарас пен инклюзивтілік маңызды екенін айтады: «Тек пандустарды орнатып қою мәселені шешпейді. Мүмкіндігі шектеулі жан-дарға бала кезінен толерантты көзқарасты тәрбиелеуіміз керек. Бұл ретте құрылыс салушылар пайда мен уақытты ойлап, мүгедектердің қажеттіліктерін назардан тыс қалдырмайтын шығар» (Astana Times, 2013 ж.).

3.2. КЭ-дегі саясат факторлары

МҚТУ-ны ратификациялауға қол қойған елдер ұлттық заңнамаларын конвенция ережелеріне сәйкес келтіру үшін қайта қарауы тиіс. 2021 жылдың қазан айында Қазақстан кәсіпкерлікті дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасын жариялады (primeminister.kz, 2021). Бұл жобаның мақсаттарының бірі – әлеуметтік осал топтардағы азаматтарға гранттар беру арқылы мүгедектер арасында кәсіпкерлік белсенділікті арттыру. Сонымен қатар, «Субсидияланатын жұмыс орындарын ұйымдастыру және кәсіпкерлердің қажеттіліктері үшін біліктіліктерін арттыру арқылы кәсіпкерлерді қолдау» тапсырмасы аясында Қазақстан үкіметі 2025 жылға қарай 60 000 МК-ларды субсидиялауды жоспарлап отыр (primeminister.kz, 2021).

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Салық кодексінде мүгедектерді кәсіпкерлікпен айналысуға ынталандыратын және жұмыс берушілерді мүгедектерді жұмысқа тартуға ынталан-

дыратын елеулі жеңілдіктер қарастырылған (Салық кодексі, 2017 ж.). Салық кодексіне сәйкес мүгедектер кәсіпорындары деп салық кезеңінде жұмыспен қамтылған мүгедектердің саны қызметкерлердің жалпы санының кемінде 51%-ын құрайтын, ал салық кезеңіндегі мүгедектерге еңбекақы төлеуге жұмсалатын жалақының жалпы құнының кемінде 51%-ын құрайтын ұйымдар айқындалады. Мұндай жұмыс берушілерге көрсетілетін жеңілдіктердің қатарына кәсіпорынның салық салынатын табысының азаюы, корпоративтік табыс салығын төмендету, мүгедектердің қоғамдық бірлестіктері тауарлардың, жұмыстардың, қызметтердің көпшілігін сату кезінде қосылған құн салығынан босатылу, мүгедектер үшін арнайы әзірленген жеңіл автокөліктерді акциздерден босату, тірек-қозғалыс аппараты бұзылған, есту, сөйлеу немесе көру қабілетінен айырылған мүгедектерді жұмысқа алатын ұйымдар үшін әлеуметтік салықты азайту және жер салығын төлеуден және мемлекеттік баждарды және мүлікті тіркеу алымдарын төлеуден босату сияқтылар жатады (Салық кодексі, 2017 ж.). Сонымен қатар, мүгедектердің өздері салықтар мен төлемдердің әртүрлі түрлері бойынша (табыс салығы, көлік салығы, жер салығы, мүлік салығы) жеке жеңілдіктерге ие. Бұдан бөлек, «Мемлекеттік сатып алу туралы» заң бойынша, егер тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді мүгедектердің қоғамдық бірлестіктерінен не мүгедектердің қоғамдық бірлестіктері (қоғамдық) құрған ұйымдардан сатып алса, тауарлар мен қызметтерді бір жерден сатып алу (яғни конкурссыз) мүмкіндігі қарастырылған (Сатып алу туралы заң, 2015 ж.). 1-кестеде Қазақстандағы мүгедектердің кәсіпкерлік қызметін қолдау бойынша мемлекеттік және үкіметтік емес институттардың саяси бастамалары жинақталған.

1-кесте – Үкіметтің және үкіметтік емес ұйымдардың Қазақстандағы мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың кәсіпкерлік қызметін қолдаудағы саяси бастамалары

№	Бастаушы	Құжат (қабылданған жылы)	Мүгедектігі бар кәсіпкерлерге арналған бастамалар
1	ҚР Үкіметі	Қазақстан Республикасында мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қорғау туралы заң (2005)	Мүгедектерді жұмыспен қамту шараларының бірі ретінде жеке кәсіпкерлікті және шағын және орта бизнесті дамыту есебінен қосымша жұмыс орындарын құру
2	ҚР Үкіметі	БҰҰ Мүгедектердің құқықтары туралы конвенция (2008)	Қазақстан Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияға және факультативтік хаттамаға 2008 жылғы 11 желтоқсанда қол қойды. Осылайша, Қазақстан мүгедек адамның құқықтарын сақтауға негізделген, қадір-қасиет қағидаттарын, мүмкіндіктері шектеулі азаматтар үшін толық және тең қатысу мен қолжетімділікті көрсететін реформаларды енгізуге өзінің ұмтылысын көрсетті.

№	Бастаушы	Құжат (қабылданған жылы)	Мүгедектігі бар кәсіпкерлерге арналған бастамалар
3	Нұр-Отан партиясы	Кедергісіз келешек бағдарламасы (2013)	Инклюзивті білім беру, жұмысқа орналасу және қолда бар инфрақұрылымды барынша қамту үшін жағдай жасауда жергілікті желіні қолдау.
4	«Мүмкіндігі шектеулі жандар үшін ең жақсы өмір» жобасы	Даму кәсіпкерлікті дамыту қоры (2014)	«Шырақ» мүгедектігі бар әйелдер қауымдастығымен және BG international, Ltd. Бірлескен бағдарлама
5	ҚР Үкіметі	Мемлекеттік сатып алу туралы заң (2015 г.)	Егер тауарлар, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтер мүмкіндігі шектеулі адамдардың қоғамдық бірлестіктерінен және/немесе мүмкіндігі шектеулі адамдардың қоғамдық бірлестіктері құрған ұйымдардан сатып алынса, тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді жалғыз жеткізушіден (бәсекелестіксіз) сатып алу мүмкіндігі.
6	Бизнестің жол картасы 2025	Даму кәсіпкерлікті дамыту қоры – Көмек бағдарламасы (2017)	Мүмкіндігі шектеулі адамдарды материалдық әл-ауқат пен кәсіби өсудің негізі ретінде кәсіпкерлік қызметке ынталандыратын жағдайлар жасау. Қашықтықтан бизнес-оқыту арқылы мүгедек кәсіпкерлердің біліктілігін арттыруға жәрдемдесу Олардың веб-сайты жеке бизнесті жүргізу негіздері туралы бейне оқулық, кәсіпкерлікті оқыту бағдарламаларына қашықтан қол жетімділік және мүгедек кәсіпкерлер үшін заңдар, ережелер мен ынталандырулар бөлімін ұсынады.
7	ҚР Үкіметі	Салық кодексі (2017)	Кәсіпорынның салық салынатын пайдасын азайту Корпоративтік табыс салығын төмендету Мүгедектерге арнайы арналған жеңіл автомобильдерге акциздерден босату Тірек-қимыл аппаратының бұзылуы немесе есту, сөйлеу және көру қабілетінің жоғалуы бар мүгедектер жұмыс істейтін ұйымдар үшін әлеуметтік салықты төмендету. Жер салығынан және мемлекеттік бажды және мүлікті тіркегені үшін алымды төлеуден босату Мүгедектерге табыс, көлік, жер және мүлік салығы бойынша дербес жеңілдіктер
8	ҚР Үкіметі	Ұлттық даму жоспары 2025 (2021)	Мүгедектіктің алдын алу Инклюзивті білім беру мүмкіндіктеріне қол жеткізу Қол жетімді инфрақұрылымды қамтамасыз ету және физикалық кедергілерді жою Жұмыс Тиімді оңалту Әлеуметтік қызметтер Қоғамның хабардарлығын және мүмкіндігі шектеулі жандарға деген оң көзқарасын арттыру
9	ҚР Үкіметі	Әлеуметтік кәсіпкерлік туралы заң (2021)	Инфрақұрылымды қамтамасыз ету Гранттық қаржыландыру Субсидияланған несиелік ставкалары Жылжымайтын мүлікті қолдау Оқыту және ақпараттық қолдау Іскери серіктестерді табуға көмектесу Акселерациялық бағдарламалар
10	ҚР Үкіметі	2021 – 2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жобаны бекіту туралы қаулы (2021)	Әлеуметтік осал топтардың азаматтарына берілетін жәрдемақылар Кәсіпкерлердің қажеттіліктері үшін дотациялық жұмыс орындарын ұйымдастыру және біліктілігін арттыру (5 жылда 60 мың адам)
11	ҚР Үкіметі	«Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасын бекіту туралы қаулы	Мектептер мен жоғары оқу орындарында инклюзивті білім беру үшін жағдай жасау

Ескерпе: Қазақстандағы мүгедектердің кәсіпкерлік қызметін қолдау бойынша мемлекеттік құжаттар негізінде авторлармен құрастырылған.

1-кестеде көрсетілген бастамалар Қазақстан үкіметі мүгедектерге кәсіпкерлік қызметінде тікелей көмек көрсетудің өзектілігін түсінетінін анық көрсетеді. 2021 жылдың маусымында үкімет «Әлеуметтік кәсіпкерлік туралы» Заңды енгізу арқылы ауқымдырыяқ мүмкіндіктерге ие болды. Осының нәтижесінде Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпорындар инфрақұрылыммен қамтамасыз ету, гранттық қаржыландыру, субсидияланатын несиелік мөлшерлемелері, мүліктік қолдау, салықтық жеңілдіктер, оқыту және ақпараттық қолдау, серіктестерді табу және жеделдету бағдарламалары арқылы дамуға көмектесу (inform.kz, 2021; Әлеуметтік кәсіпкерлік туралы заң, 2021) сияқты мемлекеттік қолдауға ие болады. Әлеуметтік кәсіпорын мәртебесін алу үшін бизнес бірнеше алғышарттардың бірін орындауы керек: мүгедектердің жалпы санының кемінде 50%-ын жұмыспен қамту арқылы азаматтардың әлеуметтік осал санаттары үшін жоғары сапалы жұмыс орындарын құру; сатудан түсетін кіріс кәсіпорынның жалпы табысының кемінде 50%-ын құрайтын халықтың әлеуметтік жағынан осал топтарына арналған тауарларды өндіруге; немесе денсаулық сақтау, білім беру, тәрбиелеу, мәдениет және спорт салаларында әлеуметтік қызметтер көрсету. Бұл әлеуметтік кәсіпорындардың заңдылығын Ұлттық экономика министрлігі мен аймақтық комиссия басқарып, анықтайтын болады.

Қорытынды

Қазақстандағы МК саясатын қолдау жөніндегі зерттеулер мен ақпарат мұндай қолдау бағдарламаларының бастамалары мен экономикалық және әлеуметтік әсері туралы қолжетімді ақпарат тұрғысынан шектеулі болғанымен, осы зерттеуде берілген ақпарат және қазақстандық мүгедек кәсіпкерлердің нарративтері Қазақстанда мүгедектер арасында кәсіпкерлік әлеует мойындалатынын нақты көрсетеді. Қазақстан үкіметі мүгедектер арасындағы кәсіпкерлік белсенділікті қолдау бойынша бірнеше саясатты бастады және жүзеге асырды, бірақ МК-ге көрсетілетін қолдауда олқылықтар әлі де бар. Қазақстанда мүгедек немесе МК болуы әлі де физикалық инфрақұрылымға, білім алуға, оқуға, қаржыға қол жеткізуде және басқа да әлеуметтік және психологиялық кедергілер тұрғысынан айтарлықтай қиындықтарды білдіреді. Қазақстанның қоғамдық орындарында және жұмыс орындарында мүгедектер арбасына таңылған, балдақ ұстаған, жетектейтін иті бар немесе даун синдромы немесе церебральды сал ауруы бар адамдарды сирек кездестіреміз.

Қолдаудың кейбір түрлері бар болғанымен де, оны салыстырмалы түрде аз адам пайдаланады және МК қаржыландыру негізінен қайырымдылық жарналары үшін банктермен жеке келісімдер жасауға негізделген. Егер мемлекеттік қаржыландырылатын ақпараттық қызметтер мен қолдау онлайн және офлайн режимінде қолжетімді және ашық болса, МК үшін пайдасы көп болар еді. Сонымен қатар, мүгедектер үшін кәсіпкерлікті қолдау бастамаларының күшейтілген кешенін қарастыру қажет. Бұған қоса, бұл кәсіпкерлер тобына несиелік қаржыландыру ұсынылады, бірақ олар ресми қаржыландыру арналарына қол жеткізуде қиындықтарға тап болуы мүмкін. Қаржы институттары қолжетімді несиелік арқылы тұрақты әлеуметтік инклюзивтік пен кәсіпкерлікті дамытатын мүгедектердің бастамаларын қолдауы керек.

Кәсіпкерлікті қолдау орталықтарындағы алдыңғы қатардағы қызметкерлердің МК қажеттіліктеріне жанашыр болып, оларға ыңғайластырылған қолдау мен қызметтерді ұсынуы қамтамасыз етіп, қолжетімділік түрлерінің есебінен МК кәсіпкерлігіне назар аударылуы тиіс. Жоғары оқу орындары, кәсіптік-техникалық колледждер және мектептер мүгедектердің кәсіпкерлік білімін арттыру мақсатында тренингтер өткізіп, білім бере алады. Мысалы, бұл мекемелер мүгедектерге бағытталған кәсіпкерлікті оқыту курстарын ұсынбайды және МК қолдауы қаржыландыруды қамтымайды. Тұтастай алғанда, 1-кестеде көрсетілген бастамалар олардың тиімділігін арттыруы мүмкін дағдыларды дамыту, кеңес пен тәлімгерлік, қаржыға қолжетімдік және байланыстарды біріктіретін толық қолдау пакеттерін қамтамасыз етпейді. Сонымен қатар, МК үшін арнаулы тәлімгерлік және оқыту қызметтерінің ауқымы әзірленуі мүмкін, бұған қоса МК нақты қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін негізгі бизнес-кеңес беру және қызметкерлерге басқа қызметтерді қалай бейімдеу керектігі туралы жанашырлық таныту бойынша сабақтар ұсынылса болар еді. Бұдан бөлек, мүгедектерді кәсіпкерлік мансапты таңдауға ынталандыру және шабыттандыру үшін кәсіпкерлік, мүгедектік және инклюзияға қатысты мекемелердің мүмкіндіктерін жақсарту қажет.

Қаржыландыру

Мақала ИРН AP14871324 ғылыми жобасы бойынша ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті гранттық қаржыландыру шеңберінде орындалды.

Әдебиеттер

1. Anderson M., Galloway L. The value of enterprise for disabled people //The International Journal of Entrepreneurship and Innovation. – 2012. – Т. 13. – №. 2. – С. 93-101. <https://doi.org/10.5367/ije.2012.0070>
2. Ashley D., Graf N. M. The process and experiences of self-employment among people with disabilities: A qualitative study //Rehabilitation Counseling Bulletin. – 2018. – Т. 61. – №. 2. – С. 90-100. <https://doi.org/10.1177/0034355216687712>
3. Astana Aqshamy. Interview with Dina Erdildinova, “The warmth of the heart is enough for everyone.” // Available at: <https://www.astana-akshamy.kz/zhurek-zhyluy-barine-zhetedi/> & <https://best-people.info/medicine/47-erdildinova-dina.html>. (Date of access: June 2023).
4. Astana Times. Kazakhstan develops a new national plan for people with disabilities // Available at: <https://astanatimes.com/2018/10/kazakhstan-develops-new-national-plan-for-people-with-disabilities/>. (Date of access: June 2023).
5. Baldrige D., Neubaum D. A model of entrepreneurial intentions within the persons with disabilities population (interactive paper) //Frontiers of Entrepreneurship Research. – 2008. – Т. 28. – №. 5. – С. 4.
6. CABAR. How Accessible is Kazakhstan for People with Disabilities? // Available at: <https://cabar.asia/en/how-accessible-is-kazakhstan-for-people-with-disabilities>. (Date of access: June 2023).
7. DOL (2021). Disability Employment Statistics // Available at: <https://www.dol.gov/agencies/odep/research-evaluation/statistics>. (Date of access: June 2023).
8. Duell-Piening P. Refugee resettlement and the Convention on the Rights of Persons with Disabilities //Disability & Society. – 2018. – Т. 33. – №. 5. – С. 661-684. <https://doi.org/10.1080/09687599.2018.1444582>
9. Fefelov V. V SSSR invalidov net!-. – Overseas Publications Interchange, 1986.
10. Harris S. P., Renko M., Caldwell K. Accessing social entrepreneurship: Perspectives of people with disabilities and key stakeholders //Journal of Vocational Rehabilitation. – 2013. – Т. 38. – №. 1. – С. 35-48. DOI: 10.3233/JVR-120619.
11. INFORM.KZ . Рука помощи: Роль социального предпринимательства в создании инклюзивного общества в Казахстане // Available at: https://www.inform.kz/ru/ruka-pomoschi-rol-social-nogo-predprinimatel-stva-v-sozdanii-inklyuzivnogo-obschestva-v-kazahstane_a3853151. – 2021. (Date of access: June 2023).
12. Isenberg, D. The entrepreneurship ecosystem strategy as a new paradigm for economy policy: principles for cultivating entrepreneurship, Babson Entrepreneurship Ecosystem Project. – 2011. – Babson College, Babson Park: MA.
13. Law on Social Protection of Disabled People. Law of the Republic of Kazakhstan “On Social Protection of Disabled People in the Republic of Kazakhstan,” no. 39. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000039_ – 2005. (Date of access: June 2023).
14. Link B. G., Phelan J. C. Conceptualizing stigma //Annual review of Sociology. – 2001. – Т. 27. – №. 1. – С. 363-385. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363>
15. Lonkina, E. How a man with disabilities built his o-wn business in Uralsk. Available at: <https://kursiv.kz/en/news/biznes/2021-09/how-man-disabilities-built-his-own-business-uralsk>. – 2021. (Date of access: June 2023).
16. McCagg W. O., Siegelbaum L. (ed.). The disabled in the Soviet Union: past and present, theory and practice. – University of Pittsburgh Pre, 1989.
17. McCagg W. O., Siegelbaum L. (ed.). The disabled in the Soviet Union: past and present, theory and practice. – University of Pittsburgh Pre, 1989.
18. Ministry of Justice. Labour code of the Republic of Kazakhstan. Available at: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1500000414>. – 2015. (Date of access: June 2023).
19. Oliver M. Understanding disability: From theory to practice. – Bloomsbury Publishing, 2018.
20. Oliver M., Barnes C. Disability politics and the disability movement in Britain: Where did it all go wrong / Leeds: Leeds University Disability Studies Archive. Available at <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/Barnes-Coalition-disability-politics-paper.pdf>. – 2006.
21. Parker Harris S., Renko M., Caldwell K. Social entrepreneurship as an employment pathway for people with disabilities: exploring political–economic and socio-cultural factors //Disability & Society. – 2014. – Т. 29. – №. 8. – С. 1275-1290. <https://doi.org/10.1080/09687599.2014.924904>
22. Phillips S. D. « There are no invalids in the USSR!» A missing Soviet chapter in the new disability history //Disability studies quarterly. – 2009. – Т. 29. – №. 3. <https://doi.org/10.18061/dsq.v29i3.936>
23. Public Procurement Law. Law of the Republic of Kazakhstan “About Public Procurement,” no. 434-V ЗПК, Republic of Kazakhstan (2015). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434>. – 2015. (Date of access: June 2023).
24. Renko M., Parker Harris S., Caldwell K. Entrepreneurial entry by people with disabilities //International Small Business Journal. – 2016. – Т. 34. – №. 5. – С. 555-578. <https://doi.org/10.1177/0266242615579112>
25. Shaheen G. E. “Inclusive entrepreneurship”: A process for improving self-employment for people with disabilities //Journal of Policy Practice. – 2016. – Т. 15. – №. 1-2. – С. 58-81. <https://doi.org/10.1080/15588742.2016.1109963>
26. Swedberg R. The social science view of entrepreneurship: Introduction and practical applications. – Entrepreneurship and Small Business Research Institute (ESBRI), 2001. – С. 7-77.
27. The Astana Times. Gov’t Seeks Ways to Support Citizens with Disabilities // Available at: <https://astanatimes.com/2013/06/govt-seeks-ways-to-support-citizens-with-disabilities/>. – 2013. (Date of access: June 2023).
28. UN. Disability and Employment, Fact Sheet. // <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/factsheet-on-persons-with-disabilities/disability-and-employment.html>. – 2021. (Date of access: June 2023).
29. UN. Report of the Special Rapporteur on the Rights of Persons with Disabilities on her mission to Kazakhstan // Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/1473376?ln=en>. – 2018. (Date of access: June 2023).

30. UNCRPD. UN Convention on the rights of persons with disabilities // Available at: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>. – 2006. (Date of access: June 2023).
31. UNDP. UNDP and UNV held an online conference on the employment of persons with disabilities // Available at: <https://www.kz.undp.org/content/kazakhstan/en/home/presscenter/news/2021/august/undp-and-unv-held-an-online-conference-on-the-employment-of-pers.html>. – 2021. (Date of access: June 2023).
32. WHO (World Health Organization). International classification of functioning, disability and health. Geneva, Switzerland: WHO; 2001.
33. WHO. A Practical Manual for using the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) // Available at: <https://www.who.int/classifications/drafticfpracticalmanual.pdf>. – 2021. (Date of access: June 2023).
34. WHO. World Health Organization, Disability and health // <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>. – 2021. (Date of access: June 2023).
35. Williams V. et al. Understanding disabling barriers: A fruitful partnership between disability studies and social practices? // *Disability & Society*. – 2018. – Т. 33. – №. 2. – С. 157-174. <https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1401527>
36. Witte, M. Kazakhstan Making Strides in Disability Access, Acceptance, Edge Kz. // Website: <https://www.edgekz.com/kazakhstan-making-strides-in-disability-access-acceptance>. – 2017. (Date of access: June 2023).
37. Концепция Программы АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» «Даму-Көмек» // <https://damu-komek.kz/95>. (Date of access: June 2023).
38. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы (2020). Қазақстанда мүгедек жандардың құқығын қамтамасыз ету және өмір сүру сапасын жақсарту жөніндегі 2025 жылға дейінгі Ұлттық жоспар іске асырылуда // Available at: <https://primeminister.kz/en/news/kazakstanda-mugedek-zhandardyn-kukygy-n-kamtamasyz-etu-zhane-omir-suru-sapasy-n-zhaksartu-zhonindegi-2025-zhylga-deyingi-ulttyk-zhospar-iske-asyryluda-b-nurymbetov-2114836>. (Date of access: June 2023).
39. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. *2021-2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жоба*. // <https://primeminister.kz/ru/nationalprojects/nacionalnyu-proekt-po-razvitiyu-predprinimatelstva-na-2021-2025-gody-159610>. – 2021. (Date of access: June 2023).
40. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне кәсіпкерлік, әлеуметтік кәсіпкерлік және міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000052>. – 2021. (Date of access: June 2023).
41. Рузматова М. Особые бизнесмены. Как инвалиды становятся предпринимателями // <https://informburo.kz/stati/osobyie-biznesmeny-kak-invalidy-delayut-dengi-v-kazahstane.html>. – 2021. (Date of access: June 2023).
42. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық Кодексі) // Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>. – 2017. (Date of access: June 2023).

References

1. Anderson, M. and Galloway, L. (2012). The value of enterprise for disabled people. *Entrepreneurship and Innovation*. Volume 13 (2), pp. 93-101. <https://doi.org/10.5367/ijei.2012.0070>
2. Ashley, D., and Graf, N. M. (2018). The Process and Experiences of Self-Employment Among People With Disabilities: A Qualitative Study. *Rehabilitation Counseling Bulletin*. 61(2):90-100. <https://doi.org/10.1177/0034355216687712>
3. Astana Aqshamy (2013). Interview with Dina Erdildinova, “The warmth of the heart is enough for everyone.” Available at: <https://www.astana-akshamy.kz/zhurek-zhyluy-barine-zhetedi/> & <https://best-people.info/medicine/47-erdildinova-dina.html>. (Date of access: June 2023).
4. Astana Times (2017). Kazakhstan develops a new national plan for people with disabilities. Available at: <https://astanatimes.com/2018/10/kazakhstan-develops-new-national-plan-for-people-with-disabilities/>. (Date of access: June 2023).
5. Baldrige, D.C., and Neubaum, D. (2008), A model of entrepreneurial intentions within the persons with disabilities population, *Frontiers of Entrepreneurship Research*, Vol 28, No 5.
6. CABAR (2021). How Accessible is Kazakhstan for people with disabilities? Available at: <https://cabar.asia/en/how-accessible-is-kazakhstan-for-people-with-disabilities>. (Date of access: June 2023).
7. Damu.kz (2017). *Concept of the program “Damu-Komek”- Program of JSC “Entrepreneurship Development Fund” Damu* [Концепция программы – Фонд развития предпринимательства «Даму» «Даму-Көмек»] (in Russian). <https://damu-komek.kz/95>. (Date of access: June 2023).
8. DOL (2021). Disability Employment Statistics. Available at: <https://www.dol.gov/agencies/odep/research-evaluation/statistics>. (Date of access: June 2023).
9. Duell-Piening, P. (2018) Refugee resettlement and the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, *Disability & Society*, 33:5, 661-684. <https://doi.org/10.1080/09687599.2018.1444582>
10. Dunn, Stephen P. and Ethel Dunn. 1989. Everyday Life of people with disabilities in the USSR. In *People with Disabilities in the Soviet Union: Past and Present, Theory and Practice*. William O. McCagg and Lewis Siegelbaum, eds. Pp. 199-234. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
11. Fefelov, Valerii. 1986. V SSSR invalidov net! (There are no invalids in the USSR!) London: Overseas Publications Interchange Ltd.
12. Harris, S.P., Renko, M. and Caldwell, K., (2013). Accessing social entrepreneurship: Perspectives of people with disabilities and key stakeholders. *Journal of Vocational Rehabilitation*. Volume 38(1), pp. 35-48. DOI: 10.3233/JVR-120619

13. Harris,S.P.; Renko,M. and Caldwell,K. (2014). Social entrepreneurship as an employment pathway for people with disabilities: exploring political-economic and socio-cultural factors. *Disability and Society*. Volume 29(8), pp. 1275-1290.
14. INFORM.KZ (2021). *A Helping Hand: The Role of Social Entrepreneurship in Creating an Inclusive Society in Kazakhstan* [Ruka pomoshchi: Rol' social'nogo predprinimatel'stva v sozdanii inklyuzivnogo obschestva v Kazahstane] (in Russian). Available at: https://www.inform.kz/ru/ruka-pomoschi-rol-social-nogo-predprinimatel-stva-v-sozdanii-inklyuzivnogo-obschestva-v-kazahstane_a3853151. (Date of access: June 2023).
15. Isenberg, D. (2011). The entrepreneurship ecosystem strategy as a new paradigm for economy policy: principles for cultivating entrepreneurship, Babson Entrepreneurship Ecosystem Project. *Babson College, Babson Park: MA*.
16. Law on Social Protection of Disabled People (2005). Law of the Republic of Kazakhstan “On Social Protection of Disabled People in the Republic of Kazakhstan,” no. 39. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000039_. (Date of access: June 2023).
17. Link, G. and Phelan, C. (2001). Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology*. 27:363–85. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363>
18. Lonkina, E. (2021). How a man with disabilities built his o-wn business in Uralsk. Available at: <https://kursiv.kz/en/news/biznes/2021-09/how-man-disabilities-built-his-own-business-uralsk>. (Date of access: June 2023).
19. McCagg, William O., and Lewis Siegelbaum, eds. 1989. *People with Disabilities in the Soviet Union: Past and Present, Theory and Practice*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
20. Ministry of Justice (2015). Labour code of the Republic of Kazakhstan. Available at: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1500000414>. (Date of access: June 2023).
21. Oliver (1996). *Understanding disability: From theory to practice*. St Martin’s Press.
22. Oliver, M., and C. Barnes. 2006. Disability politics: Where did it all go wrong. In *Coalition*, 8-13. Manchester: Greater Manchester Coalition of Disabled People.
23. Phillips (2009). There Are No Invalids in the USSR! A Missing Soviet Chapter in the New Disability History. *Disability Studies Quarterly*, 29:3. <https://doi.org/10.18061/dsq.v29i3.936>
24. Primeminister.kz (2020). Kazakhstan implements National Plan for Ensuring Rights and Improving Quality of Life of Persons with Disabilities until 2025. Available at: <https://primeminister.kz/en/news/kazakstanda-mugedek-zhandardyn-kukygyn-kamtamasyz-etu-zhane-omir-suru-sapasyn-zhaksartu-zhonindegi-2025-zhylga-deyingi-ulttyk-zhospar-iske-asyryluda-b-nuryambe-tov-2114836>. (Date of access: June 2023).
25. Primeminister.kz (2021). *National Project for the Development of Entrepreneurship for 2021-2025*. (2021). Official Resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan. <https://primeminister.kz/ru/nationalprojects/nacionalnyy-proekt-porazvitiyu-predprinimatelstva-na-2021-2025-gody-159610>. (Date of access: June 2023).
26. Public Procurement Law (2015). Law of the Republic of Kazakhstan “About Public Procurement,” no. 434-V 3PK, Republic of Kazakhstan (2015). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434>. (Date of access: June 2023).
27. Renko, M., Harris, P. and Caldwell, K. (2016). Entrepreneurial entry by people with disabilities. *International Small business Journal*. pp. 1-24. <https://doi.org/10.1177/0266242615579112>
28. Ruzmatova M. (2017). Special businessmen. How people with disabilities become entrepreneurs. Available at: <https://informburo.kz/stati/osobyie-biznesmeny-kak-invalidy-delayut-dengi-v-kazahstane.html>. (Date of access: June 2023).
29. Shaheen, G. E. (2016). “Inclusive Entrepreneurship”: A Process for Improving Self-Employment for People with Disabilities. *Journal of Policy Practice*,. Volume 15(1-2), pp. 58-81. <https://doi.org/10.1080/15588742.2016.1109963>
30. Social Entrepreneurship Law (2021). Law of the Republic of Kazakhstan “About Changes and Additions in Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Entrepreneurship, Social Entrepreneurship and Compulsory Social Health Insurance,” no. 52–VII (2021). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000052>. (Date of access: June 2023).
31. Swedberg, R. (2000). The Social Science View of Entrepreneurship: Introduction and Practical Applications. In *Entrepreneurship: The Social Science View*, edited by R. Swedberg, 7–44. Oxford: Oxford University Press.
32. Tax Code (2017). Code of the Republic of Kazakhstan “On Taxes and Other Obligatory Payments to the Budget,” no. 120-VI 3PK (2017). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>. (Date of access: June 2023).
33. The Astana Times (2013). Gov’t Seeks Ways to Support Citizens with Disabilities. Available at: <https://astanatimes.com/2013/06/govt-seeks-ways-to-support-citizens-with-disabilities/>. (Date of access: June 2023).
34. UN (2018). Report of the Special Rapporteur on the Rights of Persons with Disabilities on her mission to Kazakhstan. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/1473376?ln=en>. (Date of access: June 2023).
35. UN (2021). Disability and Employment, Fact Sheet. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/fact-sheet-on-persons-with-disabilities/disability-and-employment.html>. (Date of access: June 2023).
36. UNCRPD (2006). UN Convention on the rights of persons with disabilities. Available at: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html> (Date of access: June 2023).
37. UNDP (2021). UNDP and UNV held an online conference on the employment of persons with disabilities. Available at: <https://www.kz.undp.org/content/kazakhstan/en/home/presscenter/news/2021/august/undp-and-unv-held-an-online-conference-on-the-employment-of-pers.html>. (Date of access: June 2023).
38. WHO (2013). A Practical Manual for using the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Available at: <https://www.who.int/classifications/drafticfpracticalmanual.pdf>. (Date of access: June 2023).
39. WHO (2021). World Health Organization, Disability and health. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>. (Date of access: June 2023).
40. WHO (World Health Organization). International classification of functioning, disability and health. Geneva, Switzerland: WHO; 2001.

41. Williams, V., Tarleton, B., Heslop, P., Porter, S., Sass, B., Blue, S., Mason-Angelow, V. (2018). Understanding disabling barriers: A fruitful partnership between disability studies and social practices? *Disability & Society*, 33(2), 157–174.
42. Witte, M. (2017). Kazakhstan Making Strides in Disability Access, Acceptance, Edge Kz. Website: <https://www.edgekz.com/kazakhstan-making-strides-in-disability-access-acceptance>. (Date of access: June 2023).

Авторлар туралы мәлімет:

Юсафзай Шумайла – (корреспондент автор) Ph.D., қауымдастырылған профессор, Назарбаев Университетінің Жоғары бизнес мектебі (Астана қ., Қазақстан, e-mail: shumaila.yousafzai@nu.edu.kz)

Турганбаев Еркен Муксунұлы – Ph.D., Бас әкімшілік директор, Назарбаев Университетінің Жоғары бизнес мектебі (Астана қ., Қазақстан, e-mail: yerken.turbanbayev@nu.edu.kz)

Әлжанова Нұрлыхан Қожабергенқызы – (корреспондент автор) Ph.D., ғылыми қызметкер, Назарбаев университеті жанындағы Кәсіпкерлікті зерттеу орталығы (www.nurce.kz) (Астана қ., Қазақстан, e-mail: nurlykhan.aljanova@nu.edu.kz)

Information about authors:

Yousafzai Shumaila – Ph.D., Associate Professor, Graduate School of Business, Nazarbayev University (Astana, Kazakhstan, e-mail: shumaila.yousafzai@nu.edu.kz)

Turbanbayev Yerken – Ph.D., Chief Administrative Director, Graduate School of Business, Nazarbayev University (Astana, Kazakhstan, E-mail: yerken.turbanbayev@nu.edu.kz)

Aljanova Nurlykhan – (corresponding author) Ph.D., Research Fellow, Nazarbayev University Research Centre for Entrepreneurship (www.nurce.kz) (Astana, Kazakhstan, e-mail: nurlykhan.aljanova@nu.edu.kz)

Поступило 30 июня 2023 г.
Принято 10 октября 2023 г.